

ZARAŠČANJE KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ V SLOVENSKEM ALPSKEM SVETU

Tomaz Cunder*

Izyleček

UDK 631.111(23)

Opuščanje pridelave in zaraščanje kmetijskih zemljišč sodi med najbolj vidne pokazatelje delnega razkroja kulturne pokrajine. Alpski svet nedvomno sodi v tisto skupino slovenskih pokrajin, kjer je zaraščanje najbolj intenzivno in obsežno. Tako naravne kot tudi socialne in demografske razmere vplivajo na to, da kmetijstvo v veliki meri stagnira, v pridelovalno najbolj neugodnih območjih pa prihaja do ekstenziviranja, kasneje pa tudi do trajnega opuščanja pridelave. Glede na vzroke lahko zaraščanje kmetijskih zemljišč opredelimo kot odraz porušenega ravnotežja med socio-ekonomskim položajem kmečkega prebivalstva in naravnimi možnostmi za kmetijsko pridelavo. Območja največje degradacije kulturne pokrajine so praviloma tudi najbolj izrazita depopulacijska in deagrariacijska območja v alpskem svetu. Revitalizacija kmetijskih zemljišč v zaraščanju ni pomembna samo iz proizvodno strateškega, ampak tudi iz prostorskega in ekološkega vidika.

Ključne besede : kmetijstvo, zaraščanje kmetijskih zemljišč, okolje, kulturna pokrajina

ABANDONING OF AGRICULTURAL LAND IN THE SLOVENIAN ALPS

Abstract

Abandoning of agricultural land belongs to the most prominent indicators of partial disintegration of cultivated landscape. The Slovenian Alps are undoubtedly among those regions in which the abandoning is the most intensive and widely extended. The stagnation of agriculture, which is going on at present, is influenced by natural and social and demographic conditions which also affect the extensification of the most unfavourable areas followed by permanent abandoning of production. If the reasons for this situation are considered, the abandoning of agricultural land can be defined as a reflection of a disturbed balance between the socio-economic situation of agricultural population and the natural disposition for agricultural production. Areas with the most severe degradation of cultured landscape are, as a rule, the most prominent depopulation and deagrariation areas in the Alps. Revitalisation of agricultural land in the process of abandoning is not only important from the productionally strategic point of view but also from the regional and ecological one.

Key words: agriculture, abandoning of agricultural land, environment, cultural landscape

* Dipl.geogr., Kmetijski inštitut Slovenije, Hacquetova 17, Ljubljana

1. UVOD

Opuščanje pridelave in zaraščanje kmetijskih zemljišč sodi med najbolj vidne pokazatelje delnega razkroja kulturne pokrajine. Ta proces ne poteka načrtno, temveč izrazito stihijsko in enosmerno. Kljub temu, da Slovenija že sicer sodi med najbolj gozdnate države v Evropi, se na ta način obseg gozdnih zemljišč še nadalje povečuje in sicer na račun že tako omejenega kmetijskega prostora.

V drugi polovici tega stoletja je zaradi pospešene industrializacije ter zapostavljanja razvoja kmetijstva prihajalo do opaznega zaostajanja v razvoju zlasti hribovitih in gorskih območij. To je povzročilo množično odseljevanje zlasti delovno aktivnega prebivalstva in mladine ter opuščanje kmetovanja. V dobrih tridesetih letih se je število prebivalcev v hribovskih območjih (nad 600 m nadmorske višine) zmanjšalo za več kot 20 %. Proces depopulacije ter s tem povezane deagrarizacije je povzročil degradacijo proizvodnih potencialov, zaostajanje v razvoju gospodarske in socialne infrastrukture, propadanje kulturne dediščine in s tem razkroj kulturne pokrajine.

Glede na svoj obseg predstavljajo kmetijska zemljišča v zaraščanju znaten proizvodni potencial. Njihova revitalizacija pa ni pomembna samo iz strateškega, pač pa tudi iz prostorskega in ekološkega vidika, saj kmetijski - pa tudi drugi strokovnjaki, že dolgo časa postavljajo prostorsko funkcijo kmetijstva tj. ohranjanje in vzdrževanje kulturne pokrajine, že povsem ob bok osnovni proizvodni funkciji. Tak način vrednotenja kmetijstva pa je seveda pomemben tudi iz širšega družbenega vidika, saj obdelana in negovana pokrajina povečuje atraktivnost prostora, ki tako postaja zanimiv tudi za razvoj drugih gospodarskih in negospodarskih dejavnosti.

2. OBSEG KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ V ZARAŠČANJU IN REGIONALNE ZNAČILNOSTI

Zanesljivih podatkov o obsegu kmetijskih zemljišč v zaraščanju zaradi znane splošne zmede na področju evidenc o kmetijskih zemljiščih praktično ni. Obstajajo le ocene, ki pa se glede na različne načine vrednotenja s strani kmetijstva oziroma gozdarstva precej razlikujejo.

Po podatkih agrokarte se v Sloveniji zarašča nekaj več kot 150.000 ha kmetijskih zemljišč. Z regionalnega vidika je opuščanje pridelave najbolj intenzivno v južni in predvsem zahodni Sloveniji. To so območja, kjer so zaradi izrazite reliefne

razčlenjenosti že sicer najslabše razmere za kmetovanje, dodatno omejitev pa pogosto predstavlja tudi visoka stopnja zakrasedlosti.

Alpski svet prav gotovo sodi med tiste regije v Sloveniji, kjer je proces spreminjanja kulturne pokrajine v smeri "ogozdovanja" najbolj intenziven. Ker je dinamika in način opuščanja pridelave v posameznih območjih različen, lahko govorimo o vsaj dveh, pokrajinsko in regionalno specifičnih tipih zaraščanja :

- zaraščanje travnikov in pašnikov v gričevnato hribovskem območju predalpske Slovenije,
- zaraščanje planinskih pašnikov v visokogorskem območju alpske Slovenije.

Tabela 1 : Zaraščanje kmetijskih zemljišč v slovenskem alpskem in predalpskem svetu

	Zemljišča v zaraščanju skupaj (ha)	Od tega glede na strukturo zarasti		Delež od skupne km. zemlje (%)
		drevesno grmovna vegetacija (%)	grmovna vegetacija(%)	
Alpski svet - skupaj	19.739	88,8	11,2	55,6
⇒ Julijske Alpe	14.791	90,7	9,3	65,2
⇒ Kamniško-Savinjske Alpe	2.954	91,7	8,3	48,3
⇒ Karavanke	1.994	69,8	30,2	29,8
Predalpski svet - skupaj	37.755	82,5	17,5	19,9
⇒ Škofjeloško in Polhograjsko hribovje	5.275	56,3	43,7	24,1
⇒ Cerkljansko-Idrijsko hribovje	4.800	89,9	10,1	28,6
⇒ Tolminsko hribovje	3.330	84,5	15,5	42,6
⇒ Tolminsko hribovje	5.465	91,0	9,0	11,8
⇒ Ljubljanska kotlina	9.042	86,2	13,8	20,6
⇒ Posavsko hribovje	2.196	85,4	14,6	19,7
⇒ Zgornja Savinjska dolina	976	88,6	11,4	14,9
⇒ Velenjska kotlina	6.671	83,1	16,9	17,9
⇒ Pohorsko Podravje				

Vir : Agrokarta po upravnih enotah, KIS, Ljubljana, 1990

Kot je razvidno iz priložene preglednice, je proces spreminjanja kulturne pokrajine v smislu zaraščanja kmetijskih zemljišč tako glede intenzivnosti – strukture in deleža zaraščajočih zemljišč od skupne kmetijske zemlje, kot tudi glede na regionalno razprostranjenost v slovenskem alpskem in predalpskem svetu, zelo različen. Vsekakor je najbolj prisoten v tistih regijah oziroma občinah, kjer se večina zemljišč nahaja v ti. območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo. Zato v alpskem in predalpskem svetu po intenzivnosti opuščanja pridelave (več kot 50 % kmetijskih zemljišč izven rabe) predvsem izstopajo bivše občine (sedanje upravne enote) Tolmin, Jesenice in Idrija.

3. VZROKI ZARAŠČANJA KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ

Vzroki za opuščanje kmetijske pridelave so različni, v grobem pa jih lahko razdelimo na :

- naravno pridelovalne,
- strukturne,
- socioekonomske,
- agrarno politične.

Tabela 2 : Razporeditev (število) katastrskih občin v alpskem svetu glede na delež kmetijskih zemljišč v zaraščanju in kakovost zemljišč

Zemljiške kategorije	Delež kmetijskih zemljišč v zaraščanju				
	do 10 %	10 – 20 %	20 – 30 %	30 – 40 %	nad 40 %
I. kategorija	24	0	0	0	0
II. kategorija	56	9	0	0	0
III. kategorija	51	73	16	1	0
IV. kategorija	42	124	102	37	11
V. kategorija	5	38	55	38	44
VI. kategorija	4	7	8	6	25

Vir : Agrokarta po upravnih enotah, KIS, Ljubljana, 1990

Naravne razmere v alpskem svetu, ki je reliefno precej razgiban, prav gotovo zelo pomembno vplivajo na kmetijsko pridelavo in s tem na zmožnost obvladovanja kmetijske pokrajine. Med pokrajinskimi elementi v prvi vrsti izstopa predvsem nagib kmetijskih zemljišč, ki sicer ne onemogoča kmetijske pridelave, pač pa jo otežuje in

draži z vidika gospodarnosti. Nadmorska višina in ekspozicija sta naslednja elementa, ki odražata posredni vpliv reliefa na pridelovalne razmere. Z rastočo nadmorsko višino se zmanjšuje izbor kultur, ekspozicija pa poleg količine padavin in temperatur najbolj neposredno vpliva na mikroklimatske značilnosti zemljišč.

Prikazani rezultati v tabeli 2 potrjujejo tezo, da na zaraščanje kmetijskih zemljišč pomembno vplivajo pridelovalne razmere. Struktura zemljišč v zaraščanju in njihova razporeditev po katastrskih občinah glede na kategorijo, ki kot agregatni kazalec geomorfoloških, pedoloških in hidroloških razmer posredno opredeljuje kakovost zemljišč kaže, da se delež kmetijskih zemljišč v zaraščanje izrazito povečuje z slabšanjem pridelovalnih razmer.

Med strukturnimi vzroki predvsem prevladujejo tisti, ki izhajajo iz neugodne lastniške in posestne strukture. Razen v nižji produktivnosti se majhnost in razdrobljenost posesti kaže tudi v ekstenziviranju in opuščanju pridelave. Značilnost območij z veliko zemljiško razdrobljenostjo je, da se v večji meri zaraščajo zemljišča v celoti kot pa samo njihovi deli. Na tako dinamiko pomembno vpliva tudi specifičnost v slovenski kulturni pokrajini oziroma njena mozaičnost, ki se odraža v razmeroma hitrem menjavanju gozdnih in kmetijskih zemljišč.

Tako kot celoten razvoj, je bilo tudi izvajanje agrarnih operacij v hribovskem svetu dolga leta zapostavljeno. Pomanjkanje tovrstnih strukturnih ukrepov so se kazale predvsem v neurejenih kmetijskih zemljiščih ter pomanjkljivi lokalni infrastrukturi. Neprimerne razmere za rabo sodobne mehanizacije ter slaba dostopnost sta bila pogosto pomemben vzrok, da je sprva prihajalo do ekstenziviranja, kasneje pa tudi do trajnega opuščanja kmetijske pridelave.

Socialne in demografske spremembe so tisti dejavnik, ki v slovenskem alpskem svetu najbolj neposredno vplivajo na propadanje kulturne pokrajine. Kljub težnji po enakomernem globalnem razvoju se nadaljuje trend koncentracije tako prebivalstva, kot tudi gospodarskih in negospodarskih dejavnosti v urbanih in suburbanih središčih, za delo in življenje manj atraktivni podeželski prostor pa se še nadalje demografsko prazni. Zaradi odseljevanja predvsem mladega prebivalstva se siromaši delovni in umski potencial, zaradi poslabšane starostne strukture pa upada tudi inovativnost prebivalstva. Posledice se na gospodarskem področju odražajo v ekstenziviranju in propadanju v hribovskem in gorskem svetu že tako siromašnejših proizvodnih potencialov.

Tabela 3 : Razporeditev (število) katastrskih občin glede na delež kmetijskih zemljišč v zaraščanju in demografsko rast prebivalstva

Povprečna letna stopnja rasti prebivalstva	Delež kmetijskih zemljišč v zaraščanju				
	do 10 %	10 – 20 %	20 – 30 %	30 – 40 %	Nad 40 %
več kot 1,00 %	59	36	17	7	4
od 0,51 do 1,00 %	42	27	16	4	4
od 0,01 do 0,50 %	37	56	23	12	9
od –0,50 do 0,00 %	29	44	37	15	12
od –1 do –0,51 %	12	37	40	22	17
manj kot –1 %	8	33	39	45	43

Vir : Agrokarta po upravnih enotah, KIS, Ljubljana, 1990

Kot nam kaže poenostavljena statistična analiza rezultatov po katastrskih občinah, obstaja velika soodvisnost med demografskimi gibanji in intenzivnostjo opuščanja pridelave. Če se omejimo zgolj na katastrske občine, kjer se prebivalstvo zmanjšuje za več kot 1 % letno, je to še posebej očitno. V tem razredu je v več kot polovici katastrskih občin delež kmetijskih zemljišč v zaraščanju večji kot 30 %.

Med pomembne vzroke za zaraščanje kmetijskih zemljišč sodijo tudi nekatere sporne agrarnopolitične odločitve v preteklosti. Ena od njih je prav gotovo agrarni maksimum, ki je po eni strani površinsko omejeval pridelavo, po drugi strani pa preprečeval nakup dodatnih zemljišč. Pomembne vzroke je predstavljala tudi davčna in dedovalna politika, cena zemlje itd.

Glede na navedene vzroke lahko zaraščanje kmetijskih zemljišč opredelimo kot odraz porušenega ravnotežja med socioekonomskim položajem prebivalstva in naravnimi možnostmi za kmetijsko pridelavo. Nanj vpliva cela vrsta vzrokov, največkrat v vzajemnem zaporedju in sicer :

- zapostavljanje razvoja hribovskega kmetijstva še vedno povzroča močno depopulacijo predvsem mlajšega prebivalstva,
- razvoj specialne mehanizacije, ki bi omogočala tudi obdelavo manj ugodnih zemljišč, ni dovolj hiter,
- ostarelo prebivalstvo ni vključuje novosti, manjšala se delovna sposobnost in s tem tudi storilnost.
- kmetijska obdelava se omejuje zgolj na najboljša zemljišča, pridelovalno manj ugodna in predvsem oddaljena zemljišča pa se opuščajo in zaraščajo.

4. ZARAŠČANJE KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ IN OKOLJE

V strokovnih krogih se pogosto krešejo mnenja o tem, ali je zaraščanje kmetijskih zemljišč glede vplivov na okolje pozitiven ali negativen proces. Nekateri ekologi trdijo, da prav zaraščanje površin prispeva k izboljšanju splošnega ekološkega stanja v prostoru. Tako razmišljanje izhaja iz trditve, da je kmetijska pridelava v bistvu veliko manj prilagojena naravnim razmeram v prostoru kot npr. gozdarstvo. Ekologi trdijo, da zaskrbljenost za kulturno krajino ne izvira iz ekoloških, temveč iz emocionalnih, kulturnih in estetskih razlogov.

Z vidika kmetijstva je, spričo zaskrbljenosti zaradi naglega krčenja kmetijskih zemljišč ter izginjanja kulturne krajine, zaraščanje dobilo izrazito negativen predznak. Vendar pa tudi z ekološkega vidika obstaja nekaj primerov, ki kažejo na to, da se ranljivost okolja zaradi opustitve pridelave, lahko bistveno poveča. To kažejo predvsem posledice opuščanja pridelave na tistih zemljiščih, kjer kmetijstvo hkrati s proizvodno opravlja tudi varovalno funkcijo v prostoru. Kot primer lahko navedemo zaraščanje hribovskih travnikov in pašnikov, kjer strokovnjaki ugotavljajo, da je možnost snežnih plazov na zemljiščih z nepokošeno travo bistveno večja kot na obdelanih zemljiščih. Zaradi neobdelanosti se nenazadnje v naravi tudi povečuje možnost požarov, ki lahko prizadenejo tako sosednja kmetijska kot tudi gozdna zemljišča.

Trdimo lahko, da so kmetijska zemljišča v zaraščanju zaradi razmeroma hitre dinamike spreminjanja, tudi z ekološkega vidika lahko zelo labilna. To dejstvo je potrebno pri načrtovanju nadaljnje rabe teh zemljišč vsekakor upoštevati in ob vsakem posegu predvideti tudi morebitne posledice.

5. MOŽNA RABA KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ V ZARAŠČANJU

Za kakršnokoli načrtovanje bodoče rabe kmetijskih zemljišč v zaraščanju je potrebna predhodna podrobnejša inventarizacija in analiza vseh omejitvenih dejavnikov v prostoru. Le tako je mogoče ugotoviti, katera zemljišča in v kakšnem obsegu se bodo revitalizirala tj. ponovno usposobila za kmetijsko pridelavo in katera se bodo namenjala za druge rabe. Kot smo ugotovili, se večina kmetijskih zemljišč, ki se zaraščajo, nahaja v hribovskem in visokogorskem svetu. Tako naravne razmere kot tudi obstoječi delovni potencial ne dopuščajo tako intenzivne pridelave kot je v ravnini. Predvsem klimatske razmere pogojujejo le travniško rabo in rejo prežvekovalcev. Opravljene analize so pokazale, da se v pogledu revitalizacije zemljišč za kmetijsko rabo, pomembne rezultate doseže predvsem z :

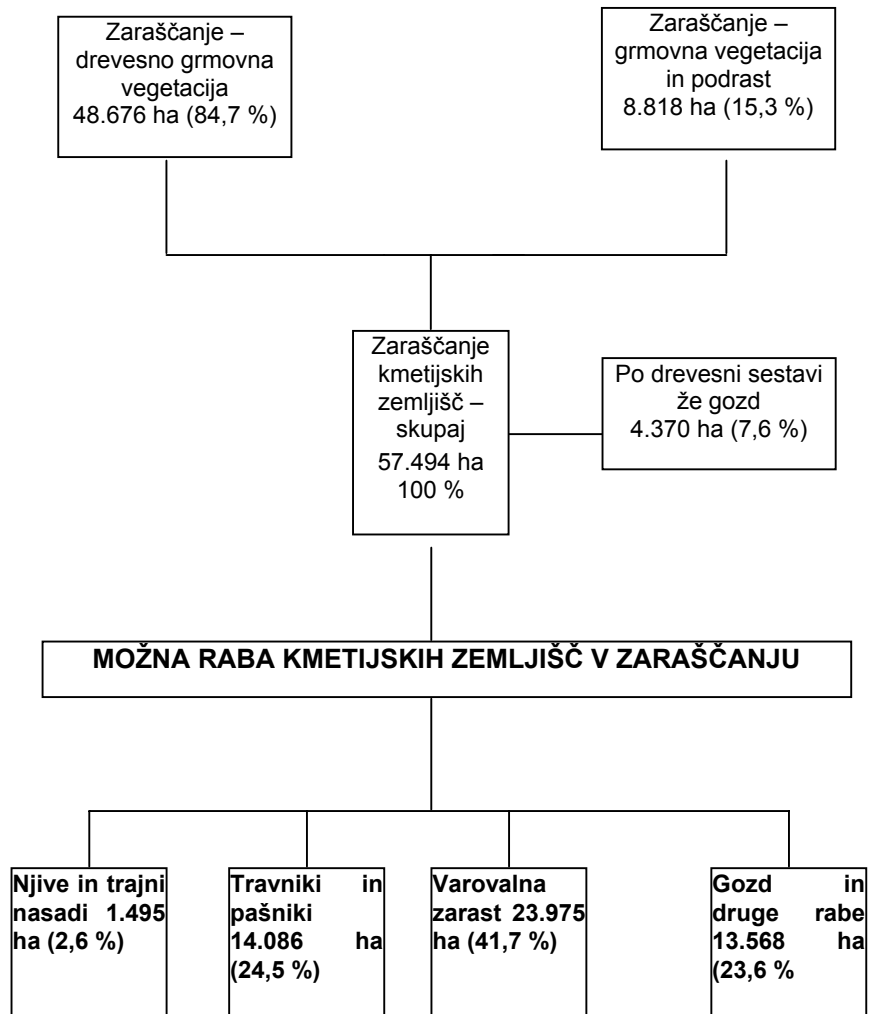
- nekaterimi tehnološkimi izboljšavami (pravilno usmerjanje paše, ustrezen stalež živali na ha kmetijskega zemljišča)
- izbiro naravnim in obratoslovnim razmeram najprimernejše proizvodne usmeritve.

Za kmetijska zemljišča, kjer niso možne rešitve v okviru živinoreje, pa je potrebno iskati rešitve tudi v drugih kmetijsko-proizvodnih usmeritvah. Posebej klimatsko in reliefno ugodna zemljišča bi lahko usposobili tudi za nekatere ekstenzivnejše vrste pridelave kot so npr. specializirana pridelava zdravilnih zelišč, brezvirusnega krompirja ali različnih vrst jagodičevja.

Seveda pa tako naravne kot tudi družbene razmere kažejo, da je v slovenskem alpskem svetu precejšen delež površin, katerih ne bo možno usposobiti za ponovno kmetijsko rabo. To je tako glede na dejansko stanje v naravi kot tudi glede na razpoložljivi delovni potencial, praktično nemogoče izvesti. Če je načrtovanje naravnano v smer, da ne sme biti prostora, ki bi bil brez družbeno koristnih funkcij, je praktično edina rešitev, ki preostane v oddaljenih in težje dostopnih območjih, pogozdovanje.

Načrtovanje možne rabe kmetijske zemlje v zaraščanju, ki se kot nekakšna "siva cona" nahaja na meji med kmetijskimi in gozdnimi zemljišči, je vsekakor precej zapleten in težko izvedljiv postopek. V priloženem diagramu vam prikazujemo enega od opravljenih poskusov izvedbe tovrstnega opredeljevanja, ki ga je za območje alpskega sveta kot oceno v okviru agrokarte opravila posebna strokovna skupina kmetijske svetovalne službe.

Diagram 1 : Opuščanje pridelave in zaraščanje kmetijskih zemljišč v slovenskem alpskem in predalpskem svetu – možna raba zemljišč

Vir : Agrokarta po upravnih enotah, KIS, Ljubljana, 1990

6. ZAKLJUČEK

Kakor je jasno stališče, da se ne sme dovoliti, da bi se vsa zemljišča, ki so v opuščanju, zrasla z gozdom, je prav tako iluzorno pričakovati, da bi bilo možno vsa zemljišča v zaraščanju ponovno rekultivirati. S kmetijskega vidika je pomembno, da čim večji delež površin ostane statusno kmetijski, aktualna raba pa naj se prilagaja tako tržnim zakonitostim kot tudi ekološkim zahtevam prostora. Pri tem bi si morali prizadevati, da bi se čim manj kmetijskih zemljišč še naprej zaraščalo stihijno, saj je tako zaraščanje tako za kmetijsko kot tudi gozdarsko stroko najmanj koristno.

Spreminjanje kulturne pokrajine zaradi opuščanja pridelave in zaraščanja kmetijskih zemljišč je gotovo eno od perečih razmerij med človekom in naravo. Tako glede vzrokov kot tudi posledic je to izjemno kompleksen proces v pokrajini. Aktualno stanje ter prevladujoči stihijski trendi v veliki meri otežujejo načrtovanje možne rabe oziroma vzpostavitve optimalne skladnosti v izrabi naravnih virov. Dejstvo je, da ti, lahko jih imenujemo prehodni oziroma nestalni ekotopi, vsaj statusno še vedno spadajo med kmetijska zemljišča. To pa seveda ne pomeni, da je na teh zemljiščih optimalna le kmetijska raba. Zavedati se je namreč potrebno, da so se tehnologije, predvsem pa vrednostne predstave o vlogi kmetijstva v pokrajini od časa, ko se je kmetijski prostor enosmerno širil na račun gozdnega, pa do danes, pomembno spremenilo. Čas izrazito proizvodno samooskrbnega kmetijstva je v glavnem minil, saj sedaj pretežno prevladuje tržni značaj pridelave, v ospredje pa se vse bolj postavljajo tudi druge ti. neproizvodne funkcije kmetijstva. To so dejstva, katera je potrebno pri opredeljevanju možne rabe kmetijskih zemljišč nesporno upoštevati.

LITERATURA

1. Cunder T., 1998: Kmetijstvo in ohranjanje poseljenosti v Sloveniji. Zbornik posveta Kmetijstvo in okolje, Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana, 1998, str.37-47.
2. Cunder T., 1998: Razširjenost travinja v Sloveniji. Sodobno kmetijstvo, 1998, let. 3, št. 4, str. 173-175.
3. Cunder T., Rednak M., 1991:URP: Melioracije in urejanje kmetijskega prostora. PS : Razvojne možnosti hribovskega kmetijstva ter ukrepi za hitrejši razvoj, Poročilo o delu, Ljubljana, 1991.
4. Gresch P., 1983: Raumplanerische Behandlung von Brachland. Geographica Helvetica 4, Zurich, 1983, str.166-168.
5. Spitzer H., 1986: Die Berücksichtigung der komplexen Landnutzung in der Planung. Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung 3, Berlin und Hamburg, 1986, str.172-180.
6. Wohry O., 1992: Gedanken zur Trennung von Wald und Weide. Der Forderungsdienst 9, Wien, 1992, str.251-253.